

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Тетяна Кара-Васильєва

●

ГАПТАРСТВО У СІВЕРСЬКИХ ЖІНОЧИХ МОНАСТИРЯХ

Літургійне шитво України — це гаптування золотими і срібними нитками предметів релігійного культу — ікон, плащаниць, покровців, різноманітного одягу священнослужителів.

Протягом століть у цьому виді мистецтва з'являлися видатні твори, що демонструють високу художню майстерність і безперервний шлях розвитку від зародження до часів його високих здобутків, пов'язаних з формуванням національної свідомості і боротьбою українського народу за свою волю і незалежність, за утвердження самостійності православної церкви. Мистецтво консолідувало український народ, втілюючи актуальні суспільно-політичні ідеї та естетичні настанови свого часу...

Твори гаптування виконували значну образно-символічну роль у літургії православного храму, в загальній системі храмового комплексу. Кожний предмет інтер'єру церкви мав певну символічну, змістову і естетичну функцію. З одного боку, вибір та тематичне вирішення сюжетів, композиційні схеми, форми та розміри залежали від того чітко-регламентованого завдання, яке покладалось на них у загальній літургії православної служби. Саме це зумовлювало їх зображальне, образотворче начало. У той же час плащаниці, воздухи, покровці несли декоративну функцію як коштовні прикраси в загальній композиції оздоблення храму. У культовому дійстві кожний вид церковного мистецтва мав певну функцію, яка розкривалася в процесі богослужіння. Кожний предмет літургійного культу — епітрахіль, фелон, сакос, покровець, воздух — мав глибокий символічний зміст, пов'язаний із сакральною ідеєю земного життя Христа, його жертовною смертю та подіями, пов'язаними з історією церкви.

Гаптарство в Україні зосереджувалося переважно в жіночих монастирях, які набули розквіту в 17—18 ст. на території Гетьманщини. Їх засновниками були заможні представники козацької старшини Адам Кисіль, Данило Апостол, Іван Мазепа та ін. Архівні матеріали зберегли до нашого часу захоплюючи за своїми пригодами, драматизмом, а іноді навіть і трагізмом долі гаптарок, серед яких були представниці уславлених козацьких родин — Мазепи, Скоропадських, Киселя, Максимовичів. Особливо важливими для дослідження гаптарства в Україні є підписні, датовані роботи, що були коштовними вкладками до монастирів і які дають можливість простежити еволюцію цього виду мистецтва, а також за аналогією атрибутувати ряд анонімного матеріалу.

Значним центром розвитку гаптарства у 17 ст. був Києво-Вознесенський Печерський жіночий монастир, надто за часів ігуменства, матері гетьмана Івана Мазепи — Марії Магдалени Мазепиної. У 18 ст. провідним осередком гаптарства стає Чернігівський П'ятницький монастир, очолюваний ігуменею Фотинією Максимовичівною. З 20—30-х років 18 ст. основним центром шитва стає Києво-Флоровський монастир, галтувальні майстерні якого перебували під безпосереднім керівництвом ігумені Олени (баронеси де же Санти). Жіночі монастирі 17—18 ст. були центрами культури, освіти, гаптарства та іконопису. Так, архівні матеріали розкривають сенсаційні відомості, що в Києво-Йорданському, Ніжинському, Благовіщенському, Кам'янському жіночих монастирях широко займалися іконописом, що черниці виконували почесні, відповідальні замовлення на виготовлення ікон і навіть цілих іконостасних комплексів для церков Чернігова, Києва. Вони мали тісний зв'язок з провідними іконописними майстернями і в першу чергу з малярнею Києво-Печерської лаври. У жіночих монастирях була чітко організована система художнього навчання. При Ніжинському Введенському, Ладанському Покровському, Києво-Флоровському, Золотоніському Богословському, Лебединському Миколаївському монастирях у 18 — на поч. 19 ст. організовано школи, училища, в яких було впроваджено систематичну програму навчання з гаптарства та іконопису. Архівні матеріали про жінок-іконописців розкривають невідому до цього часу творчу діяльність жіночих монастирів.

Літургійне шитво, що потребувало глибоких знань іконографії, було тісно пов'язане з іконописом, безперечно, виконувалось в численних жіночих монастирях. Вони засновувались заможними особами, опікувалися гетьманами, митрополитами, впливовою козацькою старшиною. Так, Гемаліївський Харлампієвський жіночий монастир поблизу Глухова був розбудований на кошти гетьмана Івана Скоропадського та його дружини Анастасії Марковичевої, де обое і були поховані.¹ Макошинський Покровський жіночий монастир був заснований у 1640 р. Адамом Киселем,² Ладанський Покровський жіночий монастир знаходився на землях прилуцького полковника Лазаря Горленка, прадіда святого Ісафа Горленка, тут прийняла постриг його тітка під ім'ям Анастасії.³ Іван Мазепа постійно опікувався Київським Вознесенським, де була ігуменею його мати Марія Магдалена, тут же перебували його найближчі родички по лінії матері — Магдаліна та її дочка Памфія.

Монастирі мали у своєму володінні багато землі, млини, сінокоси, які давали їм певний прибуток.⁴ Ті ж, що не мали землі, заробляли ручоділлям. В архівах збереглися матеріали, які доводять, що шитвом займалися майже в усіх жіночих монастирях. Так, у Сумському дівочому Предтечівському монастирі черниці заробляли «трусами рук своїх».⁵ У Покровському дівочому Шуморовському монастирі за відомостями 1740 р. «никаких вотчин не имеется, никаких доходов не собирается», а «снабдеваются паче с рукоделия своего».⁶ У середині 18 ст. вишивання було основним заробітком черниць Макошинського Покровського монастиря. Про це довідуємося зі скарги черниць Ганни та Олександри на ігуменю Іраклію, в якій йдеться про те, що вони вишивали «непрестольное одеяние», а ігуменю забрала собі 50 карбованців.⁷ В іншому документі йдеться про ігуменю цього ж монастиря Устину, яка самовільно зруйнувала келії, що черницями для «собственного знатного рукодельного заработка построены».⁸ Центром шитва був також Чернігівський П'ятницький монастир — один з найдавніших в Україні, заснований у 12 ст. Той факт, що 1116 року в Чернігові була похована княжна-черниця Предслава Святославівна, сестра Давида Святославовича, потверджує, що в цей час тут вже існував жіночий монастир.⁹

Після спустошення у 15 ст. він відновився у 1650 р. завдяки піклуванню Богдана Хмельницького, який повернув усі землі монастирю.

У Чернігівському історичному музеї зберігається опліччя фелону (ЧІМ—1989), що за своїми художньо-технічними особливостями належить до кінця 17 ст., а за складом зображених походить з Чернігівського П'ятницького монастиря. Сюжет фелону «Схід св. Духа». Спереду опліччя поясні зображення св. Тетяни та Параскеви, що, безсумнівно, засвідчує приналежність до П'ятницького монастиря. Композиція цікава також і тим, що серед апостолів, які зібралися обабіч Богоматері, на другому плані вміщено 12 жіночих постатей. Вони не німбовані, отже, це не святі. Обличчя жінок округлі, миловидні, кожна охарактеризована індивідуально. Гаптарка намагається передати особливості зовнішності, підкреслює їх різний соціальний та віковий статус. В одних — звичайні, шиті чорним головні убори, в інших — вигаптувані сріблом складні, у вигляді намітки навколо голови.

Після другого зруйнування при Брюховецькому монастир відновлюється за допомогою чернігівського полковника, згодом генерального обозного Василя Дуніна-Борковського, про що сповіщається в його епітафії: «Он от основания девичью обитель воздвиге и бысть онной прешедрой кормитель».¹⁰ Зберігся великий резентативний портрет В. Дуніна-Борковського, писаного в Чернігові. На ньому генеральний обозний, наказний Гетьман, зображений у пишному вбранні. Впадає в очі гаптований золотом і сріблом жупан орнаментом вибагливих рослинних форм. З 1712 р. протягом 40 років ігуменю П'ятницького монастиря була Фотинія Максимовичівна. За її підписом збереглися гаптовані роботи,¹¹ що дають можливість за аналогією окреслити широке коло пам'яток цього центру шитва. Саме в цей час, у 1740 р., постає питання про те, щоб у П'ятницькому монастирі, доходи якого з «земли скудные», організувати латинську школу, а інокінь, які «больше оны в рукоделии в потребном получая себе снабжение и единую с того признают быть пользу» перевести во «внутренние» дівочі монастирі Печенецький та Шуморовський, де «рукоделием прожитии мощно».¹²

Черниці Каменського Успенського дівочого монастиря, в який увійшли черниці із Стародубського Печенецького монастиря та Коропа, що не мали своєї землі, в обителі займалися шитвом і добували утримання своєю працею.¹³ Слід назвати також Глухівський дівочий монастир, заснований у 1663 р.¹⁴ як Преображенський, перетворений у 1681 р. на філіал Київського Вознесенського монастиря. Ігуменю останнього Марія Магдалена перенесла його з Чернеччини до Успенської церкви в центр міста, від чого він отримав назву Успенсько-Преображенський,¹⁵ а мати гетьмана Мазепи набула титулу «Марія Магдалена Мазепина, всечистая госпожа ігуменія монастыря Паненского Печерского и Глуховского».¹⁶ Поскілки Вознесенський монастир у Києві був визначним центром золотого гаптування на Україні, то звичайно, що і у Глухові, його філіалі, були майстрині, які займалися шитвом. Побічно потверджує цей факт, що у Глухові перебували Марія Мокевська та її дочка Памфімія.¹⁷ Їх укладний воздух «оплакування» свідчить про існування гаптарства у Глухові у 17 — на початку 18 ст. Досить значні гаптарські сили в цей період були сконцентровані у Новомлинському Успенському дівочому монастирі.¹⁸ Те, що таке почесне і відповідальне завдання, як замовлення митрополита Луки на створення катапетасми для Успенської церкви Києво-Печерської лаври, було дано ігумені Олені, яку з 1756 р. перевели до Новомлинського монастиря, свідчить про те, що вона вважалася досвідченою в цій справі людиною і що в монастирі були сили, спроможні виконати цю досить складну як у технічному, так і в художньому плані роботу. Адже вона тривала 7 місяців,

про що дізнаємось із листування ігумені Олени з митрополитом Лукою.

Активними осередками вишивання на Чернігівщині були також Козелецький та Ніжинський монастирі.

Про вишивання в Козелецькому Богословському монастирі дізнаємось лише з відомостей про витрати монастиря за 1798 р., в яких йдеться про кількість матеріалів, закуплених для подальшого шиття: «8 аршин тафту на напрестольное одеяние», «красно-темную тафту 5 аршин на царские врата», «крашенины, для подкладки вновь вышитых риз, епитрахилей и подчинения ветхих».¹⁹ Це свідчить про те, що черниці займались шитвом якщо не на продаж, то для оздоблення власної церкви.

Серйозно займалися гаптуванням і в жіночому Введенському Ніжинському монастирі, заснованому 1660 р.²⁰ Тут здавна культивувався золотошвейне мистецтво. У 1729 р. при монастирі було відкрито школу,^{20a} а пізніше — училище та майстерні з іконопису та золотного гаптування. Значна реорганізація монастиря, його відновлення та улаштування повного «общезития» відбулись при ігумені Панкратії та скарбникові Смарагді. Ігуменя Панкратія, дочка почесного ніжинського громадянина Чернова, з молодих літ перебувала у Ладанському Покровському монастирі, званому центрі гаптарства. З 1848 р. вона разом із Смарагдою, що стала її спадкоємицею, переходить до Ніжинського монастиря. Вже 1863 р. діяльна і активна ігуменя Смарагда влаштовує для дівчат «майстерні для роботи по дереву та живопису», а також золотошвейного мистецтва.²¹ Школу іконопису було відкрито спершу для 12 збіднілих черниць. У ній викладали у 1863—1867 рр. Павло Давиденко, потім Цибульський, Гаранович — випускник Петербурзької Академії мистецтв. Майстерня іконопису з 15 послушниць під керівництвом «мещанина Балабана» приймала замовлення на виготовлення ікон та іконостасів. Золотошвейна майстерня виконувала ряд замовлень, в першу чергу для Чернігівського архієрейського будинку та Єлецького монастиря на виготовлення та реставрацію церковних убрень, причому відзначалось, що «мистецтво золотошвейне існувало в монастирі здавна», хоч замовлень було небагато.²²

Якщо в 17 ст. навчання гаптарству здійснювалося шляхом учнівства в цехових та позацехових майстернях, а в монастирях у вигляді келійного навчання, то в кінці 18 ст. — поч. 19 ст. розповсюдженою формою стає утворення майстерень золотного шитва та училищ при монастирях. Вони здійснювали систематичну програму навчання і виконували замовлення на шиті та іконописні роботи.

Процес організації при монастирях художніх майстерень набув поширення в середині 18 ст. У жіночих монастирях займалися іконописом, рукоділлям, пряли, ткали, шили. Система організації майстерень з чітким розподілом праці, навчання, виконання на замовлення започаткована також і в російських православних монастирях. Так, при Воскресенському Горицькому жіночому монастирі у 1787 р. ігуменя Феофанія своїм коштом організувала школу іконопису, майстерні художніх промислів, серед яких були килимарська, живописна, а також золотошвейна. В останню входило 30 майстринь. Черниці виконували замовлення на різноманітні літургійні вироби.²³ На Україні, подібні училища, крім Ніжинського монастиря, були в таких визначних центрах гаптування, як Ладанському Покровському,²⁴ Києво-Флоровському та Лебединському Миколаївському, що на Черкащині, жіночих монастирях. В останньому, 1854 році, під орудою місцевих черниць навчалось мистецтву шитва 40 послушниць. Монастир було утворено в 1779 р. монахинями з Молдавського Калитурського Успенського монастиря,

зруйнованого турками.²⁵ Отже, на українську землю були перенесені традиції шитва Молдавії. Опис ризниці монастиря за 1782 р. перераховує як шиті монахинями ризи, епітрахілі, так і давніші, привезені черницями на нове місце «ризи белые привезены монахинями Деметіанной и Александрой», «подризник холстяной шелком разным шитый, привезен монахинями Епитимиею и Афанасиею», «наракавницы привезены монахиною Сосипарою Кайдыбахою, Евгениею Имарионой».²⁶ У монастирі значна кількість робіт шитва виконана черницями: Деметіанною, Александрою, Серафимою, Акиліною. Особливо багато підризників «полотняной шитый шолком и золотом справила монахиня Агафокла», «подризник полотняной шитый шолками от монахини Пахомии», «подризник полосатый шитый золотом, серебром, шелком от монахини «Наустинии», «подризник заполочтю красною шитый от монахинь сродниц Гудимовой и Елагини», «стихарь вышитый серебром старанием мон. Агафии».²⁷ Тож мистецтво шитва у Лебединському монастирі процвітало.

Ладанський Покровський монастир був одним із найбільших привілейованих і знаних монастирів Полтавщини. На жаль, архівних відомостей про розвиток гаптарства з 17—18 ст. не збереглося. Але те, що тут існувало училище, поширена була вишивка в 19 ст. і до початку 20 ст. гаптувальне мистецтво продовжувало ще жити, свідчить про міцні давні його традиції. Збереглася відомість 1823 р., яку ігуменя Марія подавала до консисторії. З неї видно, що в монастирі перебувало 8 черниць дворянського стану, 18 — козачого і більшість монашок займалися шитвом. Катерина, Афанасія, Антоніна, Варсонофія, Анфія були «обучены обыкновенного женского рукоделия», причому Варсонофія була навчена в Великобудищанському монастирі, звідки перейшла у Ладанський, що свідчить про те, що і у Великобудищанському було розвинуте мистецтво шитва.²⁸ Це стосується також і Благовищенського Золотоніського монастиря. Опис його ризниці 1771 р. яскраво доводить, що тут було здавна розвинуте мистецтво гаптування та вишивки кольоровим шовком.

Крім переліку стихарів, підризників, шитих, шовком, золотом, сріблом, зазначаються і майстрині: «епитрахиль — исправлен монахиной здешнего монастыря Афанасиею давних годов», «исправлен епитрахиль монахиной здешнего монастыря Евдосиней и Меланией», «епитрахиль исправлен монахиной Сфимией давних годов», «нарукавницы бархатные золотом гаптованные — исправлены монахиной здешнего монастыря Агафией давних годов», «Анной, Доменитианной давних годов», гаптована плащаниця на малиновому оксамиті «Афтанасией давних годов».²⁹

Одним з найбільших на Слобожанщині був Хорошевський Вознесенський дівочий монастир, поблизу Харкова. Заснований у 60-х рр. 17 ст.³⁰ Тут перебували черниці дворянського стану (на поч. 19 ст. за описом 49 дворянок³¹) з відомих родин, які своїм коштом відбудовували обитель. Особливо багато внесла до монастиря сестра полковника Івана Квітки — Феодосія. Вона прийняла постриг від Іосафа Горленка і стала ігуменею Феофанією у 1748 р. Ігуменя Марія Квіткина-Гамалеєва — вдова Григорія Квітки — харківського полковника, а також ігуменя Єлизавета (Євдокія Дунєвна), що залишила Київський Флоровський монастир і пробула ігуменею у Хорошевському монастирі з 1758 року протягом 33 років. Цей факт наводить на думку про тісні зв'язки цих монастирів, і хоча є потвердження лише пізнішого часу про розвиток гаптарства в Хорошевському монастирі, думається, що існувало воно здавна.

У мистецтві шитва особливо відзначалась ігуменя Анатолія (Вєрєвіна) та черниця Антоніна. Вони удвох виготовили 1832 року плащаницю «із зображенням жен мироносиць» та кілька корогов. Найкра-

щі ризи з гаптованим опліччям у монастирі були виконані «самою ігуменею Анатолією Веревкіною».³² Збереглися відомості і про гаптування у Чигиринському Свято-Троїцькому дівочому монастирі, що дають можливість зробити припущення про існування цього виду мистецтва в середині 18 ст.³³ На жаль, не збереглося прямих архівних матеріалів про гаптування у Гамаліївському Харлампієвому монастирі, але побічні дані посвідчують, що і тут займались шитвом. Цей монастир розбудовувався на кошти гетьмана Скоропадського та його дружини Анастасії Марковичевої. У духовній до свого брата Андрія Марковича Анастасія заповідає йому передати архимандриту київському зроблені у монастирі «митру, сакос та омофор». Крім того, ще за життя гетьман і його дружина практикували коштовні вклади до різних церков. Ризницю Києво-Софійського собору прикрашали «2 сакоси з парчі і третій шитий золотом і сріблом по атласу», подаровані гетьманом і його дружиною, «ризиди золотоглавные» гетьмана Скоропадського та «ризи золотоглавныя гетьмановой Скоропадской», «пара зеленых златоглавых гетьмановой Скоропадской» були подаровані Успенській церкві Києво-Печерської лаври.³⁴ Тому можна припустити, що в Гамаліївському монастирі, яким так опікувався гетьман, де гетьманша проводила більшу частину свого часу, де вона померла, була похована, виготовляли гаптовані речі, що їх так щедро вона дарувала і заповідала після своєї смерті.

Великі зміни і кардинальна реорганізація всіх монастирів відбулися в кінці 18 ст. у зв'язку з виданням 1764 року Катериною II наказу під назвою «Духовні штати». Цей наказ сприяв остаточному скасування самостійного життя українських монастирів і всієї церкви в цілому, і означав повну залежність від російської церкви і державної казни. Адже українська церква з часів заснування «була вільною і вільно творила своє життя» і лише номінально залежала від константинопольського патріарха.³⁵ У 1414 р. українська церква як західноруська відділяється від північно-східної, що перебувала під владою вселенського патріарха, і обирає собі Митрополита, титул якого був Митрополит Київський і всея Росії». Складну і гостру боротьбу вело вище духовенство за свою незалежність. Воно не підтримало політику Богдана Хмельницького і на чолі з київським митрополитом Сільвестром, Косовим відмовилось присягнути московському цареві, продовжуючи жити окремим, незалежним вільним життям. І. Огієнко з боєм пише про те, як «дешерво продали українську церкву» «за три сорока соборей і двести червонцев». Константинопольський патріарх Діонісій зголосився з переведенням Київської митрополії під владу московського патріарха 1686 року завдяки старанням митрополита Гедеона, князя Четвертинського, який мав титул «митрополит Киевский, Галицкий и малыя России».³⁶ Всі українські монастирі, котрі опікувались гетьманами і козакою старшиною, мали великі землі, прибутки з яких давали можливість провадити значну культурну просвітницьку роботу, утримувати школи, друкарні, не квапилися підкоритися цьому рішенню. Завдяки спільному опору духовенства, наказ Катерини II увійшов у силу на Україні лише у 1786 р. За ним у монастирів було відібрано всі землі і переведено на державне утримання. Всі монастирі, в залежності від чисельності та багатства, були поділені на три класи. Частина монастирів залишилася поза штатом, тобто на власному утриманні під назвою «заштатних». У зв'язку з цим частину монастирів закрили, частину перевели до більш чисельних,³⁷ що завдало значної шкоди монастирському життю. Скасування давньої автономії української церкви, що остаточно завершилось відібранням монастирських і владичих земель, ліквідація Запорізької Січі й руйнування Гетьманщини, повна реорганізація українського устрою, закріпачення селян все це у 80-х роках 18 ст. повністю сприяло, за висловом М. Грушевського, «упадку козаччини і українського життя».

Джерела та література

- 1 Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов, 1873 г. — Кн. 1. — С. 403.
- 2 Филарет, — Кн. 4. — С. 20.
- 3 Туткевич Д. Памяти святителя Иосафа Горленко, епископа Белгородского и Обоянского (1705—1754). — Киев, 1909. — С. 15.
- 4 Грамота царей Иоанна, Петра и Софьи Киево-Вознесенскому девичьему монастырю с подтверждением прав на с. Ходосовка, Подгорцы, Бугаевка, Берки Киевского полка, с. Иванов Бзов, Переяславского полка, с. Березань Нежинского, полка. 1688 р. — ЦДА. — Ф. 167. — Оп. 1. — Д. 1. Пятницький Чернігівський монастир мав сс. Рудки, Порівку, Березовку, Кошовку, Яновку (Филарет. — Кн. 4. — С. 114—115).
- 5 Филарет. — Кн. 4. — С. 186—187, Сумський дівочий Предтечівський монастир знаходився в 2 верстах від Сум, був заснований полковником Герасимом Кондратовичем у 1687 р. За архівними матеріалами 1739 р. тут було 100 чоловік, з них — 40 монахинь. У 1787 р. монастир закрито.
- 6 ДАЧО. Ф. 679. — Оп. 1. — Д. 1600. — Л. 8. «Сведения по истории Черниговской епархии. Женские монастыри». Покровский дівочий Шуморовський монастир, побудований 1690 р., закритий у 1786 р. знаходився в с. Шуморово, поблизу Почапа Чернігівської губернії. Першою ігуменею була Олена Рославець.
- 7 ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 1. — Д. 855 (за 1764 р.). — Л. 32—33. Макопінський Покровський дівочий монастир біля Сосниці, недалеко від Чернігова, заснований 1640 р. Адамом Киселем, що був його першим Ктитором. У синодику роду Киселя записана також Єфросинія, що була інокинею цього монастиря (Филарет. — Кн. 4. — С. 151). Монастир закрили у 1786 р.
- 8 ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 1. — Д. 854. — Л. 187.
- 9 Филарет. — Кн. 4. — С. 114—115.
- 10 Филарет. — Кн. 4. — С. 119.
- 11 Покров. — ЧІМ — 1822; Пору'чі. — ЧІМ — 1464.
- 12 ДАЧО. — Ф. 679. — Оп. 1. — Д. 1556. — Л. 5. Дело о преобразовании Черниговского монастыря в мужской и образовании при нем латинских богословских школ. Ініціатор такої реорганізації єпископ чернігівський Никодим несподівано призначається митрополитом Тобольським і ця справа з переводом інокінь припинилась. Монастир було закрито 1786 р. і організовано гімназію (Филарет. — Кн. 4. — С. 122).
- 13 Каменський Успенський монастир у Стародубському повіті Чернігівської губернії, заснований гетьманом Самойловичем у 1681 р., як чоловічий. З 1786 р. — перетворений на дівочий. Сюди перейшли черниці Стародубського Печенецького та Коропського монастирів (Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. — СПб., 1877. — С. 532).
- 14 У літературі утвердилась дата заснування 1670 р. (Ратшин А. Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквах в России. — М., 1852. — С. 540). Засновницею монастиря вважається вдова військового товариша Тамборовича. (Зверинский В. Материалы для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. — Вып. III. — СПб., 1897. — С. 202). У той же час знайдено охоронний універсал гетьмана Івана Брюховецького військовому товаришу Ніжинського полку Марку Кимбаровичу 1663 р. Уточнює дату заснування монастиря і прізвище його засновниці — вдови Кимбаровичевни.
- 15 Лазаревський А. Описание Старой Малороссии. — Т. 2., — К., 1893. — С. 43.
- 16 Маниковский Ф. Исторически-статистическое описание Киево-Флоровского Вознесенского женского монастыря. — К., 1894. — С. 33.
- 17 ЦДА України. — Ф. 127. — Оп. 1076. — Од. зб. 54. — С. 74.
- 18 Новомлинський (Батури́нський або Кербутовський) дівочий заштатний монастир було організовано у 1657 р. У 1663 р. переведено з Батурина до селища Нові Млини, від чого він отримав назву Новомлинський. Закритий 1786 р.
- 19 Сведения о приходе и расходе денежных сумм Козелецкого монастыря за 1796—1801 р. ЦДА України. — Ф. 679. — Оп. 4. — Од. зб. 493. — С. 3.
- 20 Ніжинський Введенський 3-класний жіночий монастир був утворений у 1660 р. дружиною стародубського полковника Ганною Бреславською, яка була його першою ігуменею (Филарет. Историко-статистическое описание; — С. 1—2). Дата заснування монастиря 18 ст. приблизно 1723 р. (Александр Ратшин. Полн. собр. истор. сведений... — С. 90) невірна, оскільки відома ігумена Ганна Бреславська з 1660 р., Євдокія з 1689 р., а також Ірина (Наталя Дамитрашиха) відома по архівних матеріалах 1700 р. (Филарет. — С. 1—2).
- 20a Senuk Sohnia. Women's Monasteries in Ukraine and Belorussia to the period of suppression. Roma. — 1983. — С. 186.
- 21 Филарет. — С. 16.

22 У 1871 — 1872 рр. гаптувальниці для ризиці Чернігівського архієрейського будинку реставрували давні ризи, мітри та створили нові, а також для Єлецького монастиря спорудили нове архієрейське облачення (Филарет. — С. 16).

23 Игуменія Феофанія (Готовцева). — СПб. 1868. — С. 40. — С. 137.

24 Покровський Ладинський Підгорський Пушкарівський жіночий заштатний монастир Полтавської обл. Прилудького повіту на р. Ладинці був чоловічим і заснований у 1615 р. У 1619 р. за бажанням княгині Раїни Вишнівецької монахи були переведені до Густинського Троїцького монастиря і організовано жіночий для сестри архімандрита Києво-Печерської лаври Копистинського черниці Олександри, яка стала першою ігуменею. ЦДДА України. — Ф. 142. — Оп. 1. — Спр. 2. «Сведения о создании в с. Ладинка Девичьего монастыря, взамен ранее существовавшего Подгорского мужского монастыря». Існує легенда, що монастир було збудовано на місці давнього капища, де стояв ідол богині Лади і на цьому місці засновано храм Покрова (Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, — Полтава, 1852. — Т. III. — С. 313).

25 Похилевич А. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех древних селах, местечках и городах в пределах губернии находящихся. Киев, 1864. — С. 715 — 716.

26 Опис — ЦДДА України. — Ф. 825. — Оп. 1. — Од. зб. 2 за 1782 р. — С. 3, 4, 10.

27 Там же. — С. 1, 3, 4, 6, 10.

28 ЦДДА України. — Ф. 142. — Оп. 2. — Спр. 39. — С. 1.

29 Опись имущества Благовещенского Золотоношского девичьего монастыря 1771 г. ЦДДА України. — Ф. 990. — Оп. 1. — Од. зб. 803. — С. 11 — 16.

30 Справа про виділення землі в с. Хорошеве Харківського пов. жіночому монастирю 1665 р. — ЦДДА України. — Ф. 1719. — Оп. 1. — Д. 1.

31 Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — М., 1852. — С. 100.

32 Там само. — С. 82—96.

33 Час заснування чоловічого Чигиринського Свято-Троїцького монастиря відноситься до 30-х років 17 ст. З 1735 він стає жіночим. (Отчет Чигиринского Свято-Троїцького заштатного девичьего монастыря за 1866 г. — ЦДДА України. Ф. 181. — Оп. 1. — Од. зб. 10. — С. 1. У «Главной церковной и ризничной описи» за 1874 р. у переліку перераховуються гаптовані воздухи, зроблені «старанием нынешней настоятельницы игумени Еликонидь». — ЦДДА УРСР. — Ф. 181. — Оп. 1. — С. 104 — 105.

34 Реестр всех сосудов і всяческой утвари обретающих в старой великой Богоматерной церкви Печерской 1739 г. месяца декабря. — Архів КІПЛ. — А—387. — С. 25, 27.

35 Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К., 1918. — Репринтне видання. К., 1991. — С. 177.

36 Там само. — С. 177 — 192.

37 Зверинецький В. Матеріал для историко-статистического исслед. Ч. 1. Преобразование старых и учреждение новых монастырей. — СПб., 1890. — С. XVIII.

